

Мікалай Півавар
Віцебск

Музеі Віцебска на мяжы стагоддзяў: праблемы і дасягненні

Віцебск – значны адміністрацыйны, прамысловы і культурны цэнтр сучаснай Беларусі. З’яўляючыся на пачатку XX ст. першым па колькасці насельніцтва горадам на беларускіх землях¹, Віцебск быў найбуйнейшым культурным цэнтрам. У 1863 г. тут быў арганізаваны першы на беларускіх землях дзяржаўны гістарычны архіў. Тут былі створаны адны з першых ВНУ ў краіне – Віцебскае аддзяленне Маскоўскага археалагічнага інстытута, На-стаўніцкі інстытут. У 1898 г. у Віцебску адбыўся першы ў Беларусі кінасеанс. Тут працавалі выдатныя даследчыкі даўніны: А. Сапуноў, Е. Раманаў, П. Шэйн, І. Насовіч, М. Нікіфароўскі. У першыя гады пасля рэвалюцыі 1917 г. тут утварылася сусветна вядомая „віцебская мастацкая школа”, з якой звязаны імёны М. Шагала, К. Малевіча. Даследчая і выдавецкая дзейнасць Віцебскага акруговага таварыства краязнаўства на чале з М. Каспяровічам адыграла значную ролю ў працэсе беларусізацыі, фарміраванні нацыянальнай культуры ў 1920-я гг. Працягвае Віцебск з’яўляцца важным культурным цэнтрам і ў нашы дні.

Традыцыйна лічыцца, што лепш за іншыя ўстановы гісторыю адлюстроўваюць музеі. Музеі займаюць асаблівае месца ў гісторыі і культуры нашага горада і краіны ўвогуле. Яны – скарбніцы, у якіх захоўваюцца прадметы матэрыяльнай і духоўнай спадчыны айчыннай і сусветнай культуры. Разам з функцыяй захавання рэчаў і калекцый для будучых пакаленняў музеі выконваюць важнейшую ролю ў асвеце гараджан і гасцей горада, спрыяюць выхаванню пачуцця прыгожага, далучаюць людзей да гісторыі і культуры рэгіёна. Наведванне музея пры добрай экскурсіі, акрамя атрымання асалоды ад пазнання новага, заўжды развівае чалавека, спрыяе фарміраванню густу, выхаванню грамадзянскіх і патрыятычных пачуццяў². Многія музеі месцяцца

¹ Гісторыя Беларусі, кан. XVIII – пач. XIX ст.: навучальны дапаможнік для 9-га класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі, Мінск 2011, с. 95.

² Н. Г р о с с м а н [и др.], *Краеведение и музеи*, Петрозаводск 1992, с. 198; Г. Н а у м о - в а, *Ленинские музеи как историко-краеведческие центры на рубеже веков* [в:] *Современное состояние и перспективы развития в регионах России. Материалы Всероссийской научно-практической конференции 10–11 декабря 1998 г. в Москве*, Москва 1999, с. 265–268; В. Р ы ж е н к о, *Общественные музеи советской эпохи в культуре российской провинции* [online], <http://www.ic.omskreg.ru/~cultsib/mus/rigenko.htm> [доступ: 11.05.2010.]

ў выдатных даўніх будынках, якія прыцягваюць увагу экскурсантаў як сваімі архітэктурнымі асаблівасцямі, так і „біяграфіямі”.

Яны ў значнай ступені ўплываюць на фарміраванне гістарычнай свядомасці грамадзян, з’яўляюцца важным інструментам ідэалагічнай, асветніцкай, нацыянальна-культурнай працы. Такім чынам, можна вывесці пэўную залежнасць узроўню культурнага жыцця горада ад колькасці і якасці музеяў у ім. А колькі музеяў у Віцебску? Як поўна яны адлюстроўваюць асаблівасці і характэрныя рысы гістарычных і культурных працэсаў, што адбываліся ў горадзе? З чым прыйшлі віцебскія музеі на пачатак XXI стагоддзя – дасягненні, поспехі, праблемы? Адказы на гэтыя пытанні паспрабуем даць у гэтым артыкуле.

Агляд крыніц. Першым комплексным даследчыкам віцебскіх музеяў з’яўляўся Б. Брэжга, які ў 1926 г. выдаў на польскай мове кнігу *Віцебскія музеі*³. Аднак з 1920-х гг., калі музеі горада сталі прадметам даследавання мясцовых і сталічных вучоных⁴, у сучаснай гістарыяграфіі адсутнічаюць работы комплекснага характару, прысвечаныя даследаванням музеяў горада. Некаторыя звесткі пра найбольш вядомыя дзяржаўныя і ведамасныя музеі савецкага перыяду можна ўзяць з энцыклапедычнага даведніка *Віцебск*⁵, а пра стан школьных музеяў Віцебскай вобласці з даведніка *Музеі школ і ПТУ*⁶. Кароткая інфармацыя пра сучасны стан буйнейшых дзяржаўных музеяў горада змяшчаецца ў даведніку *Музеі Беларусі*⁷, кнізе *Памяць* г. Віцебска⁸.

Гісторыю стварэння, дзейнасці, развіцця некаторых музеяў горада ў XIX–XX ст. разглядалі ў сваіх артыкулах І. Абрамава⁹, І. Бамбешка¹⁰, А. Букіна¹¹, А. Падліпскі¹², А. Русецкі¹³, Л. Хмяльніцкая¹⁴, В. Шышанаў¹⁵, Н. Шар-

³ В. В р е ж г о, *Muzea Witebskie*, Warszawa 1926.

⁴ В. К р а с н я н с к и й, *Краткий очерк музейного строительства в Витебске*, „Віцебскі сшытак” 2004, № 4, с. 206–211; Я. В а с і л е в і ч, *Віцебскі дзяржаўны культурна-гістарычны музей „Віцебшчына”*, Віцебск 1928, т. 2, с. 197–203.

⁵ *Віцебск. Энциклопедический справочник*, Минск 1988.

⁶ А. К у р ж а л а ў, *Музеі школ і ПТВ Віцебскай вобласці. Даведнік*, Віцебск 1995.

⁷ *Музеі Беларусі. Музеи Беларуси. Энциклапедычны даведнік*, Мінск 2008.

⁸ *Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка. Віцебск, у 2-х кнігах*, кн. 2, Мінск 2003.

⁹ И. А б р а м о в а, *Судьба коллекции В.П. Федоровича [у:] 90 год Віцебскаму абласному краязнаўчаму музею. Матэрыялы навуковай канферэнцыі*, Віцебск, 30–31 кастрычніка 2008 г., Мінск 2009, с. 57–58.

¹⁰ І. Б а м б е ш к а, *Фарміраванне сеткі музейных устаноў Віцебска ў XIX – пачатку XX ст.* [у:] *Ibidem*, с. 169–176.

¹¹ А. Б у к і н а, *Музей Антона Брадоўскага ў Віцебску*, „Віцебскі сшытак” 2000, № 4, с. 202–205; А. Б у к і н а, *Музейная спадчына Віцебска* [у:] *Ibidem*, с. 206.

¹² А. П а д л і п с к і, *Заснавальнік Віцебскага музея*, „Помнікі гісторыі і культуры Беларусі” 1980, № 2, с. 19; А. П а д л і п с к і, *З любоўю да роднага краю*, *Ibidem*, 1981, № 2, с. 29–30; А. П а д л і п с к і, *Краязнаўца і вынаходнік* *Ibidem*, 1985, № 1, с. 28–29; А. П а д л і п с к і, *Буйнейшы калекцыянер*, *Ibidem*, 1986, № 4, с. 14–15.

¹³ А. Р у с е ц к и й, *Художественная культура Витебска с древности до 1917 года*, Минск 2001.

¹⁴ Л. Х м я л ь н і ц к а я, *З гісторыі Віцебскага царкоўна-археалагічнага музея*, „Віцебскі сшытак” 1995, № 1, с. 65–71; Л. Х м я л ь н і ц к а я, *Віцебскі царкоўна-археалагічны*

коўская¹⁶ і іншыя даследчыкі. Аднак практычна ўсе артыкулы прысвечаны музеям другой паловы XIX – першай паловы XX ст. Гісторыя музеяў другой паловы XX ст., сучасны стан музеяў горада па меры магчымасці раскрыты ў нашай манаграфіі *Музеі Віцебска на пачатку XXI стагоддзя*¹⁷.

Гісторыя музейнага будаўніцтва горада. На працягу некалькіх апошніх стагоддзяў музеі Віцебска прайшлі складаны шлях ад з’яўлення першых прыватных калекцый, збораў пры навучальных установах у XVIII ст. да дзейнасці шматструктурнай сістэмы дзяржаўных і грамадскіх музеяў рознай падначаленасці ў пачатку XXI ст. Першыя зборы, калекцыі, якія яшчэ складаліся на лічыць музеямі, існавалі ў Віцебску пры рызніцах цэркваў і манастыроў, княжацкіх палатах. Можна меркаваць, што калекцыі меліся ў прадстаўнікоў буйной шляхты, якія пражывалі ў горадзе (Агінскія, Сапегі, Храпавіцкія), багатых купцоў, а таксама пры езуіцкім калегіуме.

У XIX ст. у межах Віцебскай губерні з’явіўся шэраг даследчыкаў-аматараў, якія вывучалі Прыдзвінне і мелі ўласныя калекцыі: Зіноўеў, М. Борх, М. Кусцінскі, М. Плятэр, барон Транзее, К. Шмідт. Шмат рэчаў трапляла ў Віцебск з прыватных збораў памешчыкаў, якія пражывалі ў Віцебскай губерні на пачатку XIX ст.: Ігнатовіча, Румяноўскага, Лісоўскага, Клімовіча, Шаўмана і іншых.

Другая палова XIX ст. становіцца новым этапам у развіцці музеяў горада. Разам з рэформамі 1861–1874 гг. актыўна пачынае развівацца гістарычная навука, калекцыі пачынаюць збірацца і афармляцца па правілах і патрабаваннях новага часу. Дэмакратызацыя грамадскага жыцця, з’яўленне праслойкі разначынцаў, уплыў еўрапейскіх тэндэнцый, рост цікавасці да гісторыі сталі прычынай павелічэння колькасці калекцыянераў і калекцый у горадзе. Найбольш вядомымі збіральнікамі другой паловы XIX ст. у г. Віцебску з’яўляліся: К. Бергнер, В. Валковіч, А. Семянтоўскі, А. Сапуноў, Е. Раманаў, Л. Шапелевіч. Самыя значныя ў горадзе зборы мелі В. Федаровіч і Г. Тэадаровіч.

музей [у:] 3 глыбі вякоў. Наш край. Гісторыка-культуралагалагічны зборнік, вып. 2, Мінск 1997, с. 4–15; Л. Х м я л ь н і ц к а я, Віцебскі царкоўна-археалагічны музей [у:] *Архіўная спадчына Віцебшчыны як крыніца вывучэння гісторыі краю. Матэрыялы архіўных чытанняў, прысвечаныя 150-годдзю з дня нараджэння А.П. Сапунова*, Мінск 2002, с. 4–14; Л. Х м е л ь н и ц к а я, *От одной идеи Марка Шагала: от городского художественного музея к музею современного искусства в Витебске*, „Бюллетень музея Марка Шагала”, вып. 16–17, с. 102–114.

¹⁵ В. Ш и ш а н о в, *Витебский музей современного искусства: история создания и коллекция (1918–1941)*, Минск 2007, с. 144; В. Ш и ш а н о в, *Музей и нумизматическая коллекция А.Р. Бродовского* [у:] *90 год Віцебскаму абласному краязнаўчаму музею. Матэрыялы навуковай канферэнцыі*, рэдкал.: Г.У. С а в і ц к і [і інш.], Мінск 2009, с. 184–199; В. Ш и ш а н о в, *Штрихи к биографии А.Р. Бродовского* [у:] *Віцебскія старажытнасці. Матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 50-годдзю знаходкі берасцяной граматы ў Віцебску і 150-годдзю з дня нараджэння А.Р. Брадоўскага*, Мінск 2010, с. 236–240.

¹⁶ Н. Ш а р к о в с к а я, *Археологическая коллекция ВУАК в фондах Витебского областного краеведческого музея* [у:] *90 гадоў Віцебскай вучонай архіўнай камісіі*, Віцебск 1998, с. 58–61.

¹⁷ М. П і в а в а р, *Музеі Віцебска на пачатку XXI ст.*, Віцебск 2012.

У 1868 г. пры Віцебскім губернскім статыстычным камітэце быў адчынены першы ў Віцебску музей. У 1893 г. у горадзе было адкрыта царкоўна-археалагічнае старажытнасховішча (епархіяльны музей старажытнасцяў). На пачатку XX ст. гэтыя зборы разам з ахвяраваннямі мясцовых краязнаўцаў склалі аснову музея Віцебскай вучонай архіўнай камісіі. Увядзенне земстваў на Віцебшчыне станоўча адбілася на з’яўленні тут ведамасных музеяў. Парадаксна пазітыўна адбіліся на музейным будаўніцтве Віцебска падзеі Першай сусветнай вайны. У горадзе ў выніку эвакуацыі апынуліся музейная калекцыя вядомага віленскага збіральніка А.Р. Брадоўскага і збор Віленскага вайсковага сходу.

Сярод негатыўных тэндэнцый у развіцці музеяў у XIX – пач. XX ст. адзначым неадназначнае стаўленне ўладаў, адсутнасць сістэмнасці, маладзступнасць віцебскіх музеяў. Кепска ўплывала на вывучэнні краю адсутнасць вышэйшых навучальных устаноў. Значнай праблемай з’яўлялася складаная сітуацыя захавання рэчаў, знойдзеных на Віцебшчыне. Большасць з іх, знойдзеная пры раскопках, перадавалася ў Эрмітаж, Віленскі музей, Віленскую археалагічную камісію, Гістарычны музей у Маскве, музеі Кракава. Неадназначна мела ўплыў на станаўленні музеяў горада ідэалагічная і канфесійная барацьба рускага і польскага ўплываў. Напрыклад, дзейнасць створанага з мэтай пашырэння ўплыву праваслаўнай царквы і доказу „справеднай рускасці краю” царкоўна-археалагічнага музея праз некаторы час амаль прыпынілася. Адной з прычын быў той факт, што большасць экспанатаў мелі ўніяцкае паходжанне, што не адпавядала мэтам, якія закладаліся пры стварэнні музея.

Новым этапам у музейным будаўніцтве горада стала развіццё музеяў у міжваенныя гады ў складзе спачатку РСФСР, а потым БССР. Арганізацыя музеяў у 1918–1924 гг. (час уваходжання Віцебшчыны ў склад РСФСР) звязана з дзейнасцю Віцебскай губернскай камісіі па ахове помнікаў даўніны і мастацтва. Гэтаму перыяду ўласцівы новыя падыходы ў афармленні экспазіцый, падачы матэрыялаў. У гэты час у горадзе быў створаны першы дзяржаўны музей (Віцебскі губернскі музей). У горадзе існавала больш за 10 ведамасных музеяў, у тым ліку ветэрынарна-заалагічны, натуральна-гістарычны (прыроды), музей сучаснага мастацтва, музей сельскай гаспадаркі, санітарнай асветы і гігіены, эканамічна-прамысловы і іншыя. У выніку нацыяналізацыі, рабаўніцтва, рэпатрыяцыі амаль перасталі існаваць прыватныя зборы. Калекцыя В. Федаровіча пасля некалькіх спроб арганізаваць на яе аснове музеі (Музей Федаровіча, Музей беларуска-польскай даўніны) была ўключана ў 1924 г. у склад Віцебскага філіяла Беларускага дзяржаўнага музея, дзе практычна стала адной з яго асноў. 1930-я гг. былі вельмі складаным часам для віцебскіх музеяў. Большасць спецыялістаў-музейшчыкаў былі рэпрэсаваныя, экспазіцыі падлягалі перагляду і перапрацоўцы. У гэты час акрамя Віцебскага сацыяльна-гістарычнага музея ў горадзе былі антырэлігійны музей і мастацкая галерэя імя Ю. Пэна.

У першае пасляваеннае дзесяцігоддзе музеі развіваліся ў складаных умовах адсутнасці памяшканняў, недахопу падрыхтаваных спецыялістаў,

рэшткавага прынцыпу фінансавання. З другой паловы 1950-х гг. назіраецца нябачаны дасюль рост колькасці грамадскіх музеяў, які быў абумоўлены лібералізацыяй культуры, выкліканай, у сваю чаргу, палітыкай хрушчоўскай „адлігі”. Найбольшае распаўсюджанне атрымалі музеі баявой і працоўнай славы, гісторыі прадпрыемстваў, школьныя. Тэндэнцыя працягвалася ў 1960 – першай палове 1980-х гг. У 1970-я гг. музей стаў разглядацца не толькі як сродак адукацыйнага ўздзеяння, але і як месца адпачынку, баўлення вольнага часу, папулярны аб’ект турызму. Аднак што тычыцца дзяржаўных музеяў, то да пачатку 1990-х у горадзе іх было толькі два – Віцебскі абласны краязнаўчы музей і музей Героя Савецкага Саюза М.П. Шмырова.

Пераважная большасць музеяў горада былі ці ведамасныя, ці знаходзіліся ў падпарадкаванні навучальных устаноў. Сярод лепшых, створаных ў 1960–1970-я гг., адзначым музей гісторыі віцебскага трамвая Віцебскага аддзялення Беларускай чыгункі, пажарна-тэхнічную выставу Віцебскага абласнога выканаўчага камітэта, музей фабрыкі „Чырвоны Кастрычнік”, Віцебскага дыванавага камбіната, фабрыкі „Сцяг індустрыялізацыі”. Добрыя музеі дзейнічалі на станкабудаўнічым заводзе імя Камінтэрна, заводзе заточных станкоў, заводзе „Эвістар”, „Маналіт”.

Не толькі вучэбную, але і вялікую асветніцкую працу вялі музеі пры ВНУ горада. Сярод найлепшых прыгадаем музеі Віцебскага педінстытута (біялагічны, літаратурны, гісторыі ўстановы, мемарыяльны пакой-музей П.М. Машэрава), Віцебскага ветэрынарнага інстытута (анатамічны, заалагічны, паталагаанатамічны, пры кафедры ветэрынарна-санітарнай экспертызы, гісторыі ўстановы), анатамічны музей медінстытута, экспазіцыю беларускай народнай творчасці пры кафедры дызайну тэхналагічнага інстытута.

З 1985 года пачынаецца новы этап у музейным будаўніцтве горада. У храналогіі гэтага перыяду варта вылучыць некалькі падперыядаў: першы, 1985–1991 гг. і другі: з 1991 г. па цяперашні час. Першаму ўласцівыя панаванне сацыялістычнай ідэалогіі, зараджэнне плюралізму, выкліканага палітыкай галаснасці, узняцце пытанняў адраджэння нацыянальнай культуры, спробы кіраўніцтва краіны вырашыць іх у межах існуючага ладу. Распрацаваная праграма музейнага будаўніцтва (як у горадзе, так і ў вобласці) у значнай ступені адпавядала задачам нацыянальна-культурнага развіцця грамадства¹⁸. Да 2000 г. меркавалася адкрыць у горадзе 18 новых музеяў. Такім чынам, калі на 1985 г. у горадзе былі 2 дзяржаўныя музеі, то да 1997 г. іх павінна было стаць 20! Розгалас і прапановы сягалі далёка за межы горада і вобласці і выклікалі дыскусію нават сярод беларусаў Польшчы¹⁹.

Другі перыяд пачынаецца з распадам СССР, ён характарызуецца эканамічным і палітычным крызісам, рэзкім пагаршэннем фінансавання сферы культуры, адцягваннем увагі грамадства ад праблем музеяў. Аднак менавіта ў гэты складаны перыяд у Віцебску стварыліся экспазіцыі, якія сёння з’яў-

¹⁸ Для нас і нашчадкаў (аб праекце плана развіцця музеяў у Віцебску), „Віцебскі рабочы” 1988, 10 жніўня, с. 3.

¹⁹ Н. Б у л д ы к, Пачатак „музейнага буму”?, „Голас Радзімы” 1988, 22 снежня, с. 3.

ляюцца „візітнымі” карткамі горада: Віцебскі гарадскі музей воінаў-інтэрнацыяналістаў (вайны ў Афганістане), Музей прыватных калекцый, Дом-музей і Арт-цэнтр М. Шагала. З пераадоленнем крызісных з’яў ў музейным будаўніцтве горада адбываецца „другое” дыханне. У горадзе ствараюцца дзясяткі музейных экспазіцый. Праўда, у большасці гэта ведамасныя музеі ці музеі навучальных устаноў.

Апошнія гады азнаменаваны вельмі неадназначнымі падзеямі ў музейнай прасторы горада. З аднаго боку, у хуткім будучым чакаюцца змены амаль касмічнага маштаба. Плануецца, што ў Задзвінні, у той частцы горада, дзе прайшлі маладыя гады Марка Шагала будзе створаны шагалаўскі квартал, у якім будзе адноўлены куток Віцебска канца XIX – пач. XX ст. Тут будуць працаваць музей М. Шагала, Арт-цэнтр яго імя.

У цэнтры горада, там, дзе захавалася старадаўняя гарадская забудова плануецца стварэнне музейнага квартала. У старасвецкіх будынках будуць размешчаны музеі і галерэі, якія ўваходзяць у склад Цэнтра сучаснага мастацтва. Яны ў асноўным будуць прадстаўляць спадчыну „віцебскай мастацкай школы”, якая ўтварылася і дзейнічала ў горадзе у 1920-я гг. і звязана з дзейнасцю М. Шагала, М. Дабужынскага, К. Малевіча, Э. Лісіцкага, В. Ермалаевай і іншых вядомых мастакоў. Мастацкаму музею ўжо перададзены будынак пад галерэю мастака Ю. Пэна – настаўніка М. Шагала.

Каля рэканструяванай плошчы Перамогі створана алея Перамогі на якой экспануюцца гарматы, танкі, самалёты, верталёты і іншая ваенная тэхніка другой паловы XX ст. Будынак былога палаца губернатара, які займае абласное ўпраўленне КДБ, будзе перададзены краязнаўчаму музею для арганізацыі там адмысловай экспазіцыі прысвечанай губернскаму Віцебску. Музей Героя Савецкага Саюза М. Шмырова памяняе адрас і пераедзе ў іншае памяшканне. Асобны музей ужо ствараецца ў Віцебскім абласным выканаўчым камітэце. Ён будзе распавядаць пра дзейнасць віцебскіх губернатараў, старшыняў аблвыканкама, вышэйшае кіраўніцтва вобласці. Некалькі гадоў таму адчынена выставачная зала „Духаўскі круглік”, якая мае 5 паверхаў. На двух прадстаўлена гісторыя сярэднявечнага Віцебска, на трох – экспазіцыя, якая адлюстроўвае гісторыю міжнароднага фестываля „Славянскі базар у Віцебску”.

У той жа час, у адзін толькі 2012 год у горадзе перасталі існаваць адрозны два музеі: літаратурны і прыватных калекцый, якія з’яўляліся ўнікальнымі і падкрэслівалі асаблівасці і характэрныя рысы гістарычных і культурных працэсаў, што адбываліся ў горадзе. Прычым, ліквідаванне адбылося ў тэрміновым парадку, а прыняцце рашэння мела аўтарытарную форму. Калі на дзеі на тое, што музей прыватных калекцый яшчэ будзе адноўлены, то пра літаратурны гаворка нават не ідзе. Асабліва негатыўнай такая падзея выглядае, калі ўлічыць, што Віцебск і Усходняя Віцебшчына самыя русіфікаваныя часткі Беларусі.

Шэраг зменаў ініцыяваны кіраўніцтвам вобласці і ў першую чаргу старшыняй аблвыканкама М. Косінцам, які мае амбіцыйныя планы стварыць з Віцебска паўночную сталіцу краіны (рэстаран з такой назвай ужо працуе ў горадзе), зрабіць Віцебск культурнай сталіцай Беларусі. Намеры добрыя,

але сродкі іх выканання не заўжды добра суадносяцца з мэтай. Да чаго прывядуць такія сумбурныя, часта неапраўданыя і неабгрунтаваныя дзеянні сказаць цяжка.

На пачатак 2013 г. у Віцебску маецца больш за 100 музеяў і экспазіцый рознага ўзроўню, тэматыкі, падначаленасці і распрацаванасці, якія адпавядаюць асноўным задачам музеяў: выяўленню, камплектаванню, уліку, захаванню, вывучэнню і папулярызацыі культурных каштоўнасцей. Паводле звычкі, традыцыі мы іх называем музеямі, хаця большасць з іх вартыя толькі статуса экспазіцыі, мемарыяльнага кутка. Музейную палітру прадстаўляюць 15 дзяржаўных музеяў, 31 музей прадпрыемстваў і ўстаноў, 25 музеяў у ВНУ, больш за 40 школьных музеяў.

Музеяў у горадзе шмат. Але ці рэпрэзэнтуюць яны ўсе напрамкі гісторыі і набыткі культурнай спадчыны горада? Думаецца, што так. Праўда, з больш чым сотні музеяў горада дзяржаўнымі (а значыць і легітымнымі з боку гледжання „Закона аб музеях”²⁰) з’яўляюцца толькі 13 (у складзе музея М. Шагала і Цэнтра сучаснага мастацтва па 2 філіялы). З іх 7 экспануюць набыткі мастацтва, 3 прысвечаны войнам, 2 – этнаграфіі і фальклору. Абласны краязнаўчы музей пазіцыяніруе сябе як музей комплекснага накірунку, але мае толькі 3 залы, прысвечаныя вайне, прыродзе і сярэднявечнай гісторыі горада.

Функцыю прэзентацыі розных сфераў чалавечага грамадства ў горадзе ў большай меры адлюстроўваюць ведамасныя музеі²¹. Сярод найбольш цікавых прыгадаем: музей трамвая, музей міліцыі пры ўпраўленні ўнутраных спраў Віцебскага аблвыканкама, музейную экспазіцыю УП „Кінавідэапракат” Віцебскага аблвыканкама, Залу спартыўнай славы Віцебскай вобласці, музей спажывааперацыі пры аблспажывсаюзе, куток гісторыі Віцебскай мытні, музей гісторыі газіфікацыі Віцебскай вобласці ў УП „Віцебскаблгаз”, музей гісторыі віцебскай энергасістэмы РУП „Віцебскэнерга”, музейна-выставачную экспазіцыю Галоўнага ўпраўлення Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь па Віцебскай вобласці і іншыя. Вучэбныя музеі ВНУ Віцебска сапраўдная скарбніца ведаў. Амаль у кожным з 4-х гарадскіх універсітэтаў па 5 і болей музеяў.

Школьныя музеі – з большага спадчына савецкага мінулага. З 42 школьных музеяў – палова прысвечаны Вялікай Айчыннай вайне, воінскім злучэнням, якія вызвалілі Віцебшчыну, партызанскім атрадам, падпольным арганізацыям, ваеначальнікам, жыццёвы і баявы шлях якіх быў пэўным чынам звязаны з Віцебскам. 9 музеяў адлюстроўваюць гісторыю навучальных устаноў. 4 музеі маюць этнаграфічны характар. Мода на такія музеі аднавілася на хвалі нацыянальнага беларускага адраджэння ў канцы 1980-х гг. Шэраг такіх музеяў, праўда мае псеўдаэтнічны характар: аўтэнтычных экспанатаў у іх амаль няма, значная частка з іх – новаствораныя і стылізаваныя сучасныя рэчы. Экспазіцыі, як правіла, складаюцца з некалькіх катэгорый сялянскіх

²⁰ Закон „Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь” (12 снежня 2005 г. № 70-3) [online], <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=H10500070&p2={NRPA}> [доступ: 13.02.2013].

²¹ Дадатак 2: Музеі Віцебска на пачатку XXI стагоддзя.

рэчаў кшталту: лапцей, ночваў, калаўрота, ручнікоў, што стварае вобраз Беларусі, як беднай, сялянскай краіны з прымітыўнай культурай. Ёсць і некалькі новых музеяў, прысвечаных ганаровым грамадзянам горада, „Чырвонаму крыжу”, сям’і, экалогіі і энэргазберажэнню.

Праблемы ў музейным будаўніцтве. У музеяў горада ёсць і праблемы. Многія экспазіцыі маюць патрэбу ў мадэрнізацыі. На жаль, у Віцебскім абласным краязнаўчым музеі пакуль няма паўнаўдаснага краязнаўчага экспазіцыі, у якой адлюстроўвалася б спецыфіка Віцебскай вобласці. Няма музея, у якім была б прадстаўлена гісторыя абласнога цэнтра. Так і не ажыццявіўся да канца план музейнага будаўніцтва, распрацаваны яшчэ ў канцы 1980-х гг., які прадугледжваў стварэнне шэрагу музеяў, якія б адлюстроўвалі развіццё ўсіх сфер дзейнасці жыхароў горада²².

На музейную справу паўплывалі змены ў каштоўнасных арыенцірах, якія адбыліся з распадам СССР і крызісам савецкай ідэалогіі. Музеі, апроч буйных музейных цэнтраў, застаюцца некамерцыйнымі ўстановамі. Правінцыйным музеям цяжка прапанаваць такія паслугі, якія б выклікалі ў наведвальнікаў пастаянны попыт на іх паслугі. Цяжар аказання платных паслуг адыгрывае неадназначную ролю ў развіцці музеяў. З аднаго боку, ён ускладняе працу музейшчыкаў, якія павінны займацца неўласцівымі для сваёй працы функцыямі. З другога боку, павышаецца роля кіроўных структур, спецыялістаў у галіне музейнага менеджменту, маркетынгу, рэкламнай дзейнасці. Яны, у сваю чаргу, падштурхоўваюць работнікаў музеяў да пошуку новых форм і метадаў працы з наведвальнікамі. Такімі, напрыклад, з’яўляюцца масавыя гулянні, тэатралізаваныя экскурсіі, фальклорныя і музычныя фестывалі. З новым тысячагоддзем у музеі прыходзяць інтэрактыўныя тэхналогіі.

З вялікімі цяжкасцямі, але з’яўляецца спонсарства, мецэнацтва, ідзе пошук пазабюджэтных крыніц фінансавання. Музеі з’яўляюцца ініцыятарамі і актыўнымі ўдзельнікамі праграм і праектаў, у якіх бяруць удзел розныя ведамствы і ўстановы, нават далёкія ад сферы культуры.

Значнай праблемай для музеяў Віцебска і Беларусі з’яўляецца сітуацыя, у якой яны апынуліся ў выніку прыняцця 12 снежня 2005 г., закона „Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь” (№ 70-3). У адпаведнасці з ім сучасныя музеі павінны мець: а) калекцыю ці культурныя каштоўнасці; б) навуковы праект музея; в) будынак ці памяшканне, які адпавядае профілю музея; г) магчымасць забяспечыць патрабаванні па захоўванні музейных прадметаў; д) наяўнасць неабходных фінансавых сродкаў. У Віцебску такім патрабаванням адпавядае не больш за дзясятак музеяў. Па форме ўласнасці музеі падзяляюцца на дзяржаўныя і прыватныя. Іншых катэгорый не прадугледжана. Такім чынам, пад пагрозай закрыцця і знікнення апынуліся дзесяткі ведамасных і асабліва школьных музеяў. А калі казаць пра краіну, то лічба дасягне некалькіх тысяч. Пры пільным выкананні закона аб музеях колькасць музеяў можа скарачацца з той прычыны, што цяжка выконваць абавязковыя яго патрабаванні.

²² Дадатак 1: Прапановы па развіццю музеяў у гарадах і раёнах Віцебскай вобласці на перыяд да 2000 г., г. Віцебск.

На пачатку ХХІ ст. віцебскія музеі як у лютэрку адлюстроўваюць складаную гісторыю нашай краіны і няпростую сітуацыю, у якой апынулася Беларусь на мяжы стагоддзяў. У музейнай прасторы, як і ў грамадстве, спалучаюцца рэшткі савецкай ідэалогіі і ўплывы сучасных сусветных тэндэнцый у палітыцы і культуры. Супрацьборства дэмакратызацыі культуры і грамадства з камандна-адміністрацыйнымі метадамі кіраўніцтва, як барацьба новага і старога робяць змены непазбежнымі, але ў досыць доўгай перспектыве. Пажывем – пабачым.

ДАДАТАК 1

**Прапановы па развіццю музеяў у гарадах і раёнах
Віцебскай вобласці на перыяд да 2000 г. (г. Віцебск)***

Н/п	Назва музея	Верагоднае месца стварэння, адрас	Мяркуемы час стварэння
1.	Абласны мастацкі музей	г. Віцебск, пл. Свабоды, будынак абкама КПБ	1991
2.	Выставачная зала выяўленчага мастацтва (філіял ВАКМ)	г. Віцебск, вул. Леніна, у рэстаўраванай Пакроўскай царкве і манастырскіх будынках	1991–1993
3.	Абласны літаратурны музей (з аддзяленнем гумару і сатыры)	г. Віцебск, вул. Талстога, 3	1991–1994
4.	Музей гісторыі горадабудаўніцтва (філіял ВАКМ)	г. Віцебск, у адноўленым будынку Дабравешчанскай царквы	1993–1995
5.	Экспазіцыя „Антыфашысцкі рух на Віцебшчыне ў комплексе з мемарыялам «Камера фашысцкай турмы СД»”	г. Віцебск, вул. Крылова, 7	1991–1993
6.	Абласны музей этнаграфіі і прыкладнага мастацтва	пас. Лужасна, будынак адрэстаўраванай царквы	1991–1992
7.	Мемарыяльна-ландшафтны музей І.Я. Рэпіна (філіял ВАКМ)	в. Здраўнёва Віцебскага раёна	1989–1990
8.	Музей тэатральнага мастацтва (з аддзелам лялек народаў СССР)	г. Віцебск, вул. Я. Купалы, 19	1990–1991
9.	Музей „Віцебская кафля” (філіял ВАКМ)	г. Віцебск, вул. Даватара, 20	1993–1996
10.	Музей „Кераміка і шкло” (філіял ВАКМ)	г. Віцебск, вул. Даватара, 18	1992–1995
11.	Экспазіцыя „Старадаўняя зброя” (філіял ВАКМ)	г. Віцебск, пр-т Фрунзэ, у адноўленай Нарожнай вежы	1990–1991

* Крыніца: Прапановы па развіццю музеяў у гарадах і раёнах Віцебскай вобласці на перыяд да 2000 г., „Віцебскі рабочы” 1990, 7 красавіка.

Н/п	Назва музея	Верагоднае месца стварэння, адрас	Мяркуемы час стварэння
12.	Музей „Жалезных спраў майстры” (філіял ВАКМ)	г. Віцебск, вул. Рэвалюцыйная, 3	1993–1996
13.	Экспазіцыя „Віцебская модніца” (філіял ВАКМ)	г. Віцебск, вул. Суворова, 4	1995–1997
14.	Аддзел нумізматыкі ВАКМ	г. Віцебск, вул. Суворова, 2 (падвалы)	1993
15.	Музей заснавальнікаў Віцебскай мастацкай школы	г. Віцебск, вул. Праўды, 5а	1993–1995
16.	Дом народных рамёстваў	г. Віцебск, вул. Кастрычніцкая, 3	1995
17.	Музей гісторыі віцебскага трамвая	г. Віцебск, пр-т Фрунзэ, 13	
18.	Зала-экспазіцыя „У.І. Ленін у выяўленчым мастацтве”		1994–1995
19.	Народны музей У.І. Леніна	г. Віцебск, вул. Леніна, 71	

ДАДАТАК 2

Музеі Віцебска на пачатку ХХІ стагоддзя

Дзяржаўныя музеі

1. Віцебскі абласны краязнаўчы музей (ВАКМ).
2. Віцебскі Мастацкі музей (філіял ВАКМ).
3. Музей-сядзіба І. Рэпіна „Здраўнёва” (філіял ВАКМ).
4. Экспазіцыя памяці патрыётаў Віцебшчыны (філіял ВАКМ).
5. Віцебскі абласны музей Героя Савецкага Саюза М.П. Шмырова.
6. Віцебскі гарадскі музей воінаў-інтэрнацыяналістаў.

Музей Марка Шагала

7. Дом-музей Марка Шагала.
8. Арт-цэнтр Марка Шагала.

Музей „Віцебскі цэнтр сучаснага мастацтва”

9. Выставачная зала Віцебскага цэнтра сучаснага мастацтва.
10. Выставачная зала „Музычная гасцёўня” Віцебскага цэнтра сучаснага мастацтва.
11. Выставачная зала Цэнтра культуры „Віцебск” „Духаўскі круглік”.
12. Выставачная зала Культурна-гістарычнага комплексу „Залаты пярсцёнак горада Віцебска «Дзвіна»”.
13. Выставачная зала абласнога метадычнага цэнтра народнай творчасці.

Музеі, якія знаходзяцца ў дзяржаўных установах і арганізацыях

Музеі арганізацый

14. Музей гісторыі віцебскага трамвая трамвайна-тралейбуснага ўпраўлення.
15. Музей Віцебскага аддзялення Беларускай чыгункі.
16. Пажарна-тэхнічная выстава Віцебскага абласнога ўпраўлення Міністэрства надзвычайных сітуацый.

17. Музей гісторыі віцебскага водаправода пры ВА „Водаканал”.
18. Музей спажывааперацыі пры Віцебскім аблспажываюзе.
19. Куток гісторыі Віцебскай мытні.
20. Музей гісторыі міліцыі пры ўпраўленні ўнутраных спраў Віцебскага аблвыканкама.
21. Экспазіцыя, прысвечаная гісторыі дарожнай аўтаінспекцыі (ДАІ).
22. Музей кіно (музейная экспазіцыя УП „Кінавідэапракат” Віцебскага аблвыканкама).
23. Музейна-выставачная экспазіцыя Галоўнага ўпраўлення Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь па Віцебскай вобласці.
24. Музей гісторыі віцебскай энергасістэмы рэспубліканскага ўнітарнага прадпрыемства „Віцебскэнерга”.
25. Музей гісторыі газіфікацыі Віцебскай вобласці УП „Віцебскаблгаз”.
26. Зала спартыўнай славы Віцебскай вобласці.
27. Пакой працоўнай славы аўтатранспартнага прадпрыемства № 1
28. Куток працоўнай славы аўтобусага парка № 1 г. Віцебска.
29. Музей гісторыі адукацыі пры ўпраўленні адукацыі Віцебскага аблвыканкама („Гісторыі адукацыі ў Віцебскім рэгіёне”).
30. Экспазіцыя ў тэатры „Лялька”.
31. Галерэя працоўнай славы ўстановы аховы здароўя „Віцебскі абласны клінічны анкалагічны дыспансер”.
32. Экспазіцыя „Віцебшчына прафсаюзная” пры Віцебскім абласным аб’яднанні прафсаюзаў.
33. Хол Віцебскай абласной бібліятэкі.
34. Царкоўна-археалагічны музей (кабінет) Віцебскай епархіі.

Музеі прадпрыемстваў

35. Народны музей працоўнай славы ААТ (фабрыкі) „КІМ”.
36. Музей прадпрыемства Віцебскага станкабудаўнічага завода „ВІСТАН”.
37. Музей баявой і працоўнай славы фабрыкі „Сцяг індустрыялізацыі”.
38. Музей фабрыкі „Чырвоны Кастрычнік”.
39. Выставачная зала Віцебскага дывановага камбіната.
40. Музей працоўнай славы прадпрыемства „Віас”.
41. Музей баявой і працоўнай славы прадпрыемства „Маналіт”.
42. Музей гісторыі ААА „Віцебскдрэў”.
43. Выставачная зала ААА „Віцязь” (Віцебскага тэлевізійнага завода).
44. Экспазіцыя на матарэмонтным заводзе.

Музеі вышэйшых навучальных устаноў

Музеі Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П.М. Машэрава

45. Музей гісторыі УА „Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.
46. Мемарыяльны пакой-музей П.М. Машэрава.
47. Літаратурны музей кафедры беларускай літаратуры факультэта беларускай філалогіі і культуры.
48. Біялагічны музей кафедры заалогіі біялагічнага факультэта.
49. Музей дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва кафедры дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва мастацка-графічнага факультэта.
50. Выставачная зала мастацка-графічнага факультэта.
51. Музей гісторыі педагагічнага факультэта.
52. Музей алімпійскай славы пры факультэце фізічнай культуры і спорту.

Музеі Віцебскай дзяржаўнай акадэміі ветэрынарнай медыцыны

53. Музей гісторыі ўстановы.
54. Анатамічны музей.
55. Заалагічны музей.
56. Паталагаанатамічны музей.
57. Музей кафедры паразіталогіі і інвазіўных хвароб.
58. Музей кафедры ветэрынарна-санітарнай экспертызы імя Х.С. Гарагляда.
59. Музей тапанімічнай анатоміі пры кафедры агульнай прыватнай і апэратыўнай хірургіі.
60. Музей кафедры эпідэялогіі.

Музеі Віцебскага дзяржаўнага медыцынскага ўніверсітэта

61. Музей гісторыі Віцебскага дзяржаўнага медыцынскага ўніверсітэта.
62. Анатамічны музей кафедры анатоміі.
63. Музей патанатоміі пры кафедры патанатоміі.
64. Музей кафедры медыцынскай біялогіі і агульнай генетыкі.
65. Музей кафедры судовай экспертызы.

Музеі Віцебскага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта

66. Музей гісторыі Віцебскага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.
67. Выставачная зала для экспанавання вынікаў навуковых распрацовак і вынаходніцтваў.
68. Экспазіцыя беларускай народнай творчасці пры кафедры дызайну.
69. Экспазіцыя, прысвечаная гісторыі гір і гіравога спорту (Музей гір).

На пачатак 2013 г. у горадзе дзейнічае 41 музей (у тым ліку пакоі, экспазіцыі), якія знаходзяцца ў навучальных установах, у тым ліку:

29 музеяў агульнаадукацыйных школах, гімназіях;

3 музеі ў дзяржаўных цэнтрах пазашкольнай працы;

9 музеяў ва ўстановах, якія забяспечваюць атрыманне сярэдне-прафесійнай і сярэдне-тэхнічнай адукацыі²³.

Mikalai Pivavar

Museums of Vitebsk at the turn of a century: problems and perspectives

A b s t r a c t

Vitebsk is a major industrial and cultural centre in Belarus. Museums play an all-important role in representation of the cultural heritage. There are more than one hundred state, civic, school-owned and private museums in the city. This paper looks at how museums represent shared and characteristic features of historical and cultural processes in the city to show the most important results and problems of development of museums in Vitebsk at the turn of the 21st century.

²³ М. П і в а в а р, *Музеі Віцебска на пачатку XXI ст.*, Віцебск 2012, с. 161–165.